

Rafał Kęsek

**SPOŁECZNO-POLITYCZNE UWARUNKOWANIA
KRYZYSU I PRZEMIAN NA UKRAINIE
NA PRZEŁOMIE 2013 I 2014 ROKU**

System polityczny Ukrainy w latach 2010–2013

W latach 2010–2013 pełnia realnej władzy na Ukrainie znajdowała się w rękach Partii Regionów i środowisk biznesowych powiązanych z tą siłą polityczną. Dominująca pozycja tzw. klanu donieckiego była efektem zarówno sukcesów wyborczych, jak i szeregu działań nieformalnych, które doprowadziły w kolejnych latach do całkowitego zawłaszczenia i ubezwłasnowolnienia wszystkich kluczowych instytucji w państwie ukraińskim. W 2010 roku wybory prezydenckie wygrał Wiktor Janukowycz, który w drugiej turze pokonał niewielką różnicą głosów urzędującą ówczesnie premier Ukrainy – Julię Tymoszenko. W konsekwencji 11 marca 2010 roku Partia Regionów, Komunistyczna Partia Ukrainy i Blok Lytwyna powołały do życia nową koalicję większościową „Stabilność i reformy”, a tekę premiera otrzymał Mykoła Azarow, będący jednocześnie liderem partii.

Program przedwyborczy Wiktora Janukowycza – a tym samym także Partii Regionów – akcentował potrzebę i gotowość przeprowadzenia głębokich reform gospodarczych, w tym między innymi obniżenie podatków, obiecywał ustabilizowanie sytuacji politycznej w kraju, a także walkę z korupcją, działania na rzecz decentralizacji i integracji europejskiej¹. Warto przypomnieć, iż już w dniu inaugu-

¹ *Передвиборна програма кандидата на пост Президента України*, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011> [dostęp: 20.04.2015].

racji prezydenckiej Janukowycz powołał do życia Komitet ds. Reform Gospodarczych i Państwowy Komitet Antykorupcyjny. Utworzenie powyższych instytucji w pierwszym dniu urzędowania miało jednak charakter wyłącznie propagandowy, agendy te nigdy nie wyływały realnie na rozwój sytuacji wewnętrznej w kraju czy też przebieg zapowiadanych przez Janukowycza reform.

Fundamentalną zmianę w ramach ukraińskiego systemu politycznego przyniosła natomiast decyzja Sądu Konstytucyjnego Ukrainy z 30 września 2010 roku, w wyniku której skasowano założenia „reformy politycznej z 2004 roku”. Ukraina z republiki parlamentarno-prezydenckiej ponownie przekształciła się w republikę prezydencką w pierwotnym wariantcie konstytucji z 1996 roku². W listopadzie 2011 roku wprowadzono również na Ukrainie istotne zmiany do ustawodawstwa wyborczego. Nowy wariant ordynacji przewidywał, iż kolejne wybory do Rady Najwyższej Ukrainy odbędą się w systemie mieszanym, proporcjonalno-większościowym. Podwyższony został próg wyborczy z 3% do 5%, zakazano również tworzenia bloków wyborczych³. Zmiany te, zwłaszcza powrót do systemu proporcjonalno-większościowego, miały na celu doprowadzenie do ponownego zwycięstwa Partii Regionów. W komentarzach przedwyborczych wskazywano nawet, iż Partia Regionów dąży do stworzenia w przyszłym parlamencie większości konstytucyjnej⁴.

W 2012 roku Partia Regionów wchłonęła na mocy dwustronnego porozumienia partię Serhija Tihipki Silna Ukraina. W wyborach parlamentarnych 2012 roku Partia Regionów uzyskiwała 72 miejsca w parlamencie z listy partyjnej (30% głosów) oraz 111 mandatów w okręgach jednomandatowych⁵. Mimo że już wtedy odnotowano spadek poparcia dla Partii Regionów o blisko 2 mln głosów w porównaniu do poprzednich wyborów, partia Wiktora Janukowycza zdołała zachować dominującą pozycję w Radzie Najwyższej Ukrainy. Jednocześnie parlament ukraiński uległ daleko idącej marginalizacji: po roku 2012 stał się w systemie politycznym Ukrainy organem przegłosowującym wszystkie sugerowane przez ośrodek prezydencki ustawy i normy prawne. Sam akt głosowania w Radzie Najwyższej Ukrainy uległ ówczasie całkowitej deprecjacji. Większość głosowań odbywała się przy prawie pustej sali, przyciski systemu do głosowania uruchamiane były przez niewielką grupę deputowanych „dyżurujących” i „dyrygenta”, który wydawał instrukcje odnośnie do kolejnych głosowań⁶.

² Повний текст рішення КС про скасування політреформи 2004 року, <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/10/1/5434400/> [dostęp: 21.04.2015].

³ Про вибори народних депутатів України, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4061-17> [dostęp: 23.04.2015].

⁴ T.A. Olszański, *Ukraina: uchwalenie nowej ordynacji wyborczej*, Analizy OSW, 2011, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2011-11-23/ukraina-uchwalenie-nowej-ordynacji-wyborczej> [dostęp: 22.04.2015].

⁵ <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp611?PT001F01=900> [dostęp: 24.04.2015].

⁶ В. Білоус, *Кнопкодави й далі гвалтуватимуть Конституцію?*, <http://www.pravda.com.ua/columns/2012/04/17/6962826/> [dostęp: 26.04.2015].

Co najistotniejsze z punktu widzenia niniejszej analizy, Janukowycz od pierwszych dni swojej prezydentury dążył do stworzenia silnie scentralizowanego „pionu władzy” obejmującego wszystkie bazowe elementy struktury instytucjonalnej w państwie. Powrót do konstytucji w wariantcie z 1996 roku oraz zmiany w ustawodawstwie wyborczym były jedynie jednymi z wielu elementów tej tendencji. Po 2010 roku doszło na Ukrainie do szeroko zakrojonej wymiany kadr urzędniczych praktycznie we wszystkich instytucjach państwa⁷. Ze względu na skalę tego zjawiska, nie spotykana do tej pory w najnowszych dziejach Ukrainy, możemy stwierdzić, iż państwo ukraińskie utraciło pamięć instytucjonalną w wielu swoich agendach i w wielu dziedzinach. Kryzys kadrowo-instytucjonalny ujawnił się ze zdwojoną siłą w momencie rosyjskiej agresji na Ukrainę w 2014 roku. Przez wiele dni, a nawet tygodni struktury państwowe, choć formalnie wciąż istniejące, de facto nie funkcjonowały. Według Julii Mostowej powyższa tendencja to przejaw i zarazem skutek utożsamienia efektywności w zarządzaniu krajem ze skutecznością w jego zawłaszczaniu⁸.

W 2010 roku z inicjatywy Janukowycza przeprowadzona została również reforma sądownictwa, która w sposób zasadniczy zmieniła: system sądownictwa i ustrój sądów, status sędziów i ich uprawnienia, procedury sądowe w zakresie rozpatrywania spraw, mechanizm wyboru sędziów na poszczególne stanowiska, zasady regulujące działalność samorządu sędziowskiego. Oficjalnie władze ukraińskie, argumentując potrzebę przeprowadzenia reformy, zwracały uwagę na dotychczasowe niedostosowanie tejże sfery do standardów i norm ogólnosiwiatowych i europejskich, a także niewystarczający zakres niezależności sędziów.

Realnie jednak w efekcie zmian zaimplementowanych w sądownictwie ukraińskim doprowadzono do sytuacji, w której władza sądownicza na Ukrainie de facto przestała istnieć jako samodzielny i niezależny element trójpodziału władzy państwowej⁹. Co istotne, rozstrzygnięcia sądowe przygotowywane w okresie prezydentury Janukowycza „na zamówienie” dotyczyły bezpośrednio nie tylko licznej grupy oponentów politycznych. Przy pomocy lojalnych sędziów ukraińskie władze walczyły zarówno z opozycją, jak i ze wszelkimi innymi przejawami oporu społecznego wobec Partii Regionów i urzędującego prezydenta. Proces przeciwko Julii Tymoszenko z 2011 roku był więc tylko jednym z przejawów powyższej tendencji, która wkrótce stała się swoistą normą na Ukrainie i miała charakter w dużej mierze systemotwórczy¹⁰.

⁷ С. Гармаш, *Йде захоплення влади...*, <http://www.pravda.com.ua/columns/2010/04/19/4944257> [dostęp: 24.04.2015].

⁸ Ю. Мостова, *SOS, або Лисапетна моя Україна*, http://gazeta.dt.ua/internal/sos-abo-lisapetna-moya-ukrayina-_html [dostęp: 20.05.2015].

⁹ *Аналiтичний огляд. Судова реформа в Україні: виклики і рекомендації*, <http://pravo.org.ua/2010-03-07-18-06-07/lawreforms/1604-analitychnyi-ohliad-sudova-reforma-v-ukraini-vyklyky-i-rekomendatsi.html> [dostęp: 25.04.2015].

¹⁰ С. Высоцкий, *Задержания следуют. За что сажают чиновников Тимошенко*, <http://focus.ua/country/165089/> [dostęp: 24.04.2015].

Znamienne, że praktycznie wszystkie tego typu procesy kończyły się wyrokami skazującymi, a wielu ukraińskich sędziów przejęło na siebie rolę instytucji rozwiązującej problemy natury stricte politycznej, które w normalnych warunkach powinny być rozstrzygane w ramach cywilizowanej walki politycznej bądź poprzez odwołanie się do osądu wyborczego. Tak daleko idącej zgodności pomiędzy stanowiskiem i decyzjami sędziów, a interesami urzędującej władzy nie było do tej pory w najnowszej historii Ukrainy. Możemy tu mówić praktycznie o pełnej symbiozie personalno-instytucjonalnej¹¹. Nie sposób w danym okresie wskazać choćby jednej decyzji, wyroku sądowego, który naruszałby ówczesne polityczno-gospodarcze status quo w państwie. Zależność tę można bardzo dobrze udowodnić, chociażby analizując przebieg kariery Wiaczesława Owczarenki, który w okresie rządów Janukowycza awansował z posady szeregowego sędziego sądu miasta Jenakijewe na stanowisko przewodniczącego Sądu Konstytucyjnego Ukrainy¹².

Ukraiński system polityczny od początku lat 90. jest silnie zdeterminowany przez zależności o charakterze polityczno-biznesowym. Obecność w polityce, wpływ na procesy decyzyjne w państwie przekłada się bezpośrednio na możliwości funkcjonowania w sferze gospodarczej¹³. W latach 2010–2013 powyższa reguła została rozbudowana do tego stopnia, iż – jak stwierdził jeden z czołowych ukraińskich ekonomistów Ołeksandr Paschawer – można było mówić o sytuacji, w której państwo praktycznie przestało obsługiwać własnych obywateli i stało się instytucją w pełni podporządkowaną rządzącej grupie oligarchicznej¹⁴. Przy czym o ile w latach wcześniejszych władze ukraińskie mimo wszystko starały się uwzględniać, przynajmniej w pewnym zakresie, czynnik społeczny w trakcie podejmowania decyzji, o tyle w okresie prezydentury Janukowycza element ten był już całkowicie pomijany.

W okresie tym wprowadzono również istotną korektę do „układu oligarchicznego”, który od drugiej połowy lat 90. współtworzył ramy systemu polityczno-gospodarczego na Ukrainie. W efekcie swoistej ewolucji głównego ośrodka decyzyjnego w państwie doszło do wyodrębnienia się „Rodziny”, czyli najbliższego otoczenia polityczno-biznesowego Wiktora Janukowycza¹⁵. Grupa ta, mająca rzecz jasna całkowicie nieformalny charakter, w latach 2012–2013 w praktyce zdominowała procesy decyzyjne w państwie. „Rodziną” kierował syn urzędującego Prezydenta Ołeksandr Janukowycz, a w jej skład wchodził: Serhij Arbuzow – szef Banku Centralnego Ukrainy, Witalij Zacharczenko – minister

¹¹ Л. Сергій, *Межигірський синдром*, Київ 2014, s. 9.

¹² *Конституційний суд очолив протезе Януковича*, <http://gazeta.dt.ua/internal/konstitucijnyj-sud-ocholiv-protetze-yanukovicha-.html> [dostęp: 25.04.2015].

¹³ R. Kęsek, *Dysfunkcjonalność postsowieckich elit politycznych na przykładzie Ukrainy po 1991 roku*, [w:] *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata. Wspólnota Niepodległych Państw*, red. M. Smoleń, M. Lubina, Kraków 2011, s. 168.

¹⁴ P. Pogorzelski, *Korporacja Ukraina*, „Nowa Europa Wschodnia” 2011, nr 2, s. 73

¹⁵ А. Ослунд, *Криза в Україні: Янукович та олігархи*, http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2013/12/131211_yanukovych_tycoons_yg.shtml [dostęp: 25.04.2015].

spraw wewnętrznych Ukrainy, Ołeksandr Klimenko – minister dochodów i podatków Ukrainy, Edward Stawicki – minister energetyki i przemysłu węglowego Ukrainy, oraz Serhij Kurczenko – charkowski biznesmen uznawany za „głównego finansistę rodziny Janukowycza”¹⁶.

Co istotne, uprzywilejowana pozycja polityków i biznesmenów skupionych w kręgu „Rodziny” dawała im wręcz nieograniczone możliwości wpływu na procesy gospodarcze w kraju. Dobitnym potwierdzeniem tej tezy jest przebieg kariery Ołeksandra Janukowycza, który w 2012 roku zgodnie z danymi Forbes uzyskał tytuł najskuteczniejszego na Ukrainie biznesmena (pod względem wygranych przetargów i zdobytych zamówień państwowych). Znamienne, iż w rankingu tym wyprzedził ówczesnie nawet Rinata Achmetowa, najbogatszego ukraińskiego oligarchę, ściśle współpracującego ze środowiskiem Partii Regionów¹⁷. Należy w tym miejscu zaznaczyć, iż w okresie prezydentury Janukowycza w ramach państwa zbudowano powszechną, obejmującą wszelkie rodzaje aktywności gospodarczej i wszystkie instytucje, nieoficjalną sieć powiązań personalnych, której głównym zadaniem miało być gromadzenie środków finansowych na potrzeby zarówno partii rządzącej, jak i przede wszystkim samego Janukowycza (tzw. *смотрячи*)¹⁸.

Społeczeństwo ukraińskie i Rewolucja Godności

Rewolucję z przełomu 2013 i 2014 roku wyróżnia na tle innych podobnych wystąpień społecznych na Ukrainie nie tylko dramatyzm wydarzeń, ale również poziom solidaryzmu obywatelskiego oraz zakres samoorganizacji społeczeństwa w skali całego kraju. Możemy wręcz w danym przypadku mówić o daleko idącej społeczno-politycznej konsolidacji, która w dużym stopniu przeczy dotychczas ugruntowanej wizji Ukrainy jako państwa trwale rozdartego i podzielonego na poziomie mentalnym, językowym i świadomościowym. Co więcej, powyższa kwestia ma również niezwykle istotne znaczenie w kontekście rosyjskiej agresji. Obrona i opór przeciwko agresorowi, zwłaszcza w pierwszych dniach i tygodniach, miały wymiar w gruncie rzeczy czysto obywatelski (nie państwowy)¹⁹. Nie będzie zbytnią

¹⁶ *Історія однієї Сім'ї. Корреспондент з'ясував секрет стрімкого кар'єрного росту оточення сина Януковича*, <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/1497615-istoriya-odnieyi-simyi-korrespondent-zyasuvav-sekret-strimkogo-karernogo-rostu-otochennya-sina-yanukov> [dostęp: 26.04.2015].

¹⁷ *Александр Янукович возглавил рейтинг тендерных чемпионов*, <http://nbnews.com.ua/news/67846/> [dostęp: 26.04.2015].

¹⁸ *Наступна революція в Україні буде антикорупційною*, http://gazeta.ua/ru/articles/yurij-karmazin/_nastupna-revoluciya-v-ukrayini-bude-antikorupcijnoy/471129?mobile=false [dostęp: 25.04.2015].

¹⁹ Ю.В. Опалько, „Використання потенціалу громадянського суспільства для забезпечення національної безпеки України в умовах зовнішньої агресії”. Аналітична записка, <http://www.niss.gov.ua/articles/1565> [dostęp: 25.04.2015].

przesadą stwierdzenie, iż samoorganizacja społeczeństwa w poszczególnych regionach wspomogła utrzymanie integralności terytorialnej, a nawet stała się swoistą gwarancją przetrwania Ukrainy jako państwa.

Choć może to zaskakiwać, należy jednak przypomnieć, iż po roku 2010 na Ukrainie przyjęto szereg regulacji formalno-prawnych, które miały przyczynić się zarówno do rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, jak i do rozbudowy różnorodnych form samoorganizacji społecznej oraz wzmocnienia kontroli obywatelskiej nad działalnością władz. 24 marca 2012 roku na mocy dekretu prezydenckiego weszła w życie „Strategia w zakresie polityki państwowej wspierającej rozwój społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie”²⁰. Teoretycznie więc duch i litera zmian na gruncie formalno-prawnym mogły wskazywać, iż na Ukrainie pod rządami Partii Regionów narodził się w końcu pewien konsensus pomiędzy rządzącymi a obywatelami, dla których nie są obojętne zarówno rozwój sytuacji w państwie, jak i możliwości wpływania na ten proces.

Przebieg kryzysu politycznego na przełomie 2013 i 2014 roku okazał się całkowitym zaprzeczeniem tej tendencji i jednoznacznie udowodnił, że trudno w tym przypadku mówić o jakimkolwiek rzeczywistym dialogu pomiędzy władzą a społeczeństwem. Można stwierdzić, iż przyjęcie pakietu „dyktatorskich ustaw” 16 stycznia 2014 roku *de iure* i *de facto* przekreśliło cały dotychczasowy dorobek w zakresie dialogu pomiędzy władzą a obywatelami na Ukrainie. Co więcej, późniejsze użycie struktur siłowych, a nawet grup kryminalnych do walki ze społeczeństwem doprowadziło ostatecznie do całkowitej delegitymizacji, wydawać by się mogło tak „prospołecznych”, władz ukraińskich.

Należy w tym miejscu podkreślić, że jedną z najbardziej charakterystycznych cech mentalności ukraińskiej jest, jak to celne ujęła Julia Mostowa, „chato-centriczność”, czyli skoncentrowanie własnej uwagi na sprawach domu i rodziny przy praktycznie całkowitej obojętności na wydarzenia rozgrywane się poza granicami „ukraińskiej chaty z kraja”²¹. Nieprzypadkowo do 2013 roku najczęściej wybieranymi odpowiedziami w badaniach, które dotyczyły ewentualnego zaangażowania o charakterze społecznym, był wariant wskazujący na korzyści płynące z aktywności obywatelskiej dla danej osoby lub jej rodziny, a także wariant dopuszczający możliwość osobistego zaangażowania w sytuacji zagrożenia życia, zdrowia i dobrobytu bliskich²².

Obraz społeczeństwa obywatelskiego i stopień determinacji społecznej, jaki wyłaniał się z danych publikowanych przez Centrum im. Razumkowa, raczej nie wskazywał, iż mogliśmy na przełomie 2013 i 2014 roku oczekiwać tak masowego i długotrwałego, także pod kątem samoorganizacji, protestu społecznego na Ukra-

²⁰ *Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні*, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/212/2012#n11> [dostęp: 25.06.2014].

²¹ Ю. Мостова, *op. cit.*

²² http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=369 [dostęp: 26.04.2015].

inie²³. Wystarczy wskazać, iż zgodnie z różnymi szacunkami strony ukraińskiej tylko w pierwszym tygodniu protestów w różnorodnych akcjach na terenie całej Ukrainy wzięło udział od 480 tys. aż do 780 tys. ludzi²⁴. Na szczególną uwagę zasługuje kompleksowy, wielowymiarowy charakter samoorganizacji obywatelskiej, która obejmowała szeroki zakres usług logistycznych, komunalnych, medycznych, ochronnych i oświatowych.

Zgodnie z badaniami socjologicznymi, które zostały przeprowadzone wśród uczestników kijowskiego Majdanu, najważniejszym powodem, dla którego większość z nich zdecydowała się na partycypację w akcji protestacyjnej, był fakt pobicia przez milicję demonstrantów w nocy 30 listopada 2013 roku. To zdarzenie miało kluczowe znaczenie w momencie podejmowania decyzji o dołączeniu do protestu dla 70% ankietowanych. W dalszej kolejności jako przyczynę osobistego zaangażowania w akcje protestacyjne na kijowskim Majdanie wskazywano niepodpisanie przez prezydenta umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską (53%), chęć zmiany sytuacji wewnętrznej na Ukrainie (50%) oraz chęć zmiany ówczesnych władz ukraińskich (39%). Co znamienne, zaledwie dla 5% ankietowanych udział w proteście był odpowiedzią na apele opozycyjnych sił politycznych²⁵.

Co najistotniejsze, z punktu widzenia prezentowanej analizy, badania sondażowe przeprowadzone na Majdanie jednoznacznie potwierdzały powszechny (ogólnokrajowy) i całkowicie oddolny (apolityczny) charakter samoorganizacji społecznej uczestników akcji protestacyjnej. Połowa z osób biorących udział w Majdanie pochodziła spoza Kijowa, a ponad 90% przyjezdnych przybyło do stolicy kraju samodzielnie, bez wsparcia czy inspiracji partii politycznych bądź organizacji społecznych. W sposób zorganizowany protesty zasililo około 8% uczestników, z czego 6% przyznało, iż ich obecność na Majdanie jest efektem działań podejmowanych przez struktury pozarządowe, natomiast 2% uczestników wskazało, iż bierze udział w proteście w ramach akcji organizowanej przed konkretną siłą (partią) polityczną. Członkostwo partyjne deklarowało zaledwie 4% uczestników, zaś przynależność do organizacji społecznej 3,5%. Ponad 90% obywateli Ukrainy, którzy współtworzyli Majdan w 2013 i 2014 roku, nie należało do żadnej partii politycznej, nie było też członkiem jakiegokolwiek organizacji społecznej²⁶.

Należy zaznaczyć, że ukraińska Rewolucja Godności nie była pierwszym apolitycznym protestem społecznym w okresie prezydentury Janukowycza. Już w 2010 roku w związku z wprowadzeniem nowego Kodeksu podatkowego przez Ukrainę przetoczyła się fala protestów organizowanych spontanicznie przez przed-

²³ W. Konończuk, T.A. Olszański, *Co Majdan mówi o Ukrainie? Diagnoza i perspektywy ukraińskiej polityki*, Komentarze OSW, nr 125, http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarz_125.pdf [dostęp: 28.04.2015].

²⁴ *Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості*, НІСД, Київ 2014, s. 18.

²⁵ *Майдан-2013: хто стоїть, чому і за що?*, <http://www.dif.org.ua/ua/events/gvkrllgkaeths.htm> [dostęp: 28.04.2015].

²⁶ *Ibidem*.

stawicieli małego i średniego biznesu. Nowe regulacje podatkowe zostały uznane przez ukraiński *small business* za bezpośrednie zagrożenie nie tylko dla dalszego funkcjonowania, ale wręcz istnienia sektora małych i średnich firm na Ukrainie. W listopadzie 2010 roku w Kijowie, a także w wielu innych miastach na terenie całej Ukrainy doszło do masowych demonstracji organizowanych przez ukraińskich przedsiębiorców, którzy domagali się od prezydenta zawetowania przyjętych przez rząd rozwiązań formalno-prawnych.

To właśnie „Majdan podatkowy” był nie tylko pierwszym w historii niepodległej Ukrainy masowym protestem środowisk gospodarczych, ale również pierwszą antyrządową akcją o skali ogólnokrajowej, która miała charakter całkowicie apolityczny. Przedsiębiorcy zjednoczeni pod hasłem „Ręce precz od naszych pieniędzy” zawiązali Narodową Radę Koordynacyjną, a także powołali do życia własne miasteczko namiotowe w centrum Kijowa, nazwane „Miastem wolności”. Co istotne, echo protestów z listopada 2010 roku będzie również słyszalne w trakcie rewolucji na Majdanie w roku 2014. Część z demonstrantów obecnych na ulicach kijowskich na przełomie 2013 i 2014 roku wskazywała, że główną przyczyną ich udziału w protestach jest narastająca samowola aparatu urzędniczego i dramatyczny wzrost poziomu zjawisk korupcyjnych na linii administracja – mały i średni biznes na Ukrainie²⁷.

Kolejnym „praźródłem” intensywnej samoorganizacji obywatelskiej na przełomie 2013 i 2014 roku był bardzo mocno akcentowany przez protestujących fakt zmęczenia korupcją na Ukrainie czy – ściślej rzecz ujmując – poziomem represyjności zjawisk o charakterze korupcyjnym. Zjawisko korupcji jest integralnym elementem przemian społeczno-gospodarczych i politycznych na Ukrainie po 1991 roku. Co więcej mechanizmy o charakterze korupcyjnym stały się w pewnym momencie czynnikiem systemotwórczym w skali całego kraju. W okresie po roku 2010 maleje jednak na Ukrainie przyzwolenie społeczne na tego typu praktyki i jest to spowodowane faktem, iż skala korupcji w państwie, a także jej represywny charakter uniemożliwiały zwykłemu obywatelowi normalne funkcjonowanie w przestrzeni publicznej i gospodarczej.

Ukraina porewolucyjna

Ukraińska Rewolucja Godności doprowadziła do obalenia Wiktora Janukowycza i rozbitcia układu rządzącego Ukrainą w latach 2010–2013. Znacząca część obywateli Ukrainy uznaje wydarzenia z przełomu 2013 i 2014 roku za punkt zwrotny w dziejach najnowszych państwa ukraińskiego. Możemy w danym przypadku mówić wręcz o micie założycielskim, który bardzo mocno ukształtował poglądy i odczucia współczesnych obywateli Ukrainy. Ukraińcy okazali się społeczeństwem,

²⁷ A. Зануда, „Податковий” майдан: рік потому, http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2011/11/111122_tax_maidan_one_year_az.shtml [dostęp: 26.04.2015].

które jest nie tylko dojrzałe i skonsolidowane, ale również świadome swoich potrzeb i zdeterminowane w przywracaniu własnej podmiotowości w ramach procesu decyzyjnego w państwie.

Pod koniec lutego 2014 roku, w związku z ucieczką Janukowycza poza granice państwa, Rada Najwyższa Ukrainy uznała, że urzędujący prezydent przestał wypełniać przypisane mu na mocy konstytucji obowiązki i de facto porzucił urząd prezydencki. Nowe, przedterminowe wybory prezydenta Ukrainy wyznaczono na 25 maja 2014 roku. Jednocześnie parlament mocą ustawy przywrócił zapisy konstytucji Ukrainy, które obowiązywały od 2004 roku. Tym samym Ukraina po raz kolejny w swojej najnowszej historii dokonała istotnej zmiany ustrojowej na rzecz republiki parlamentarno-prezydenckiej²⁸. Możliwe szybka organizacja wyborów prezydenckich i wybór nowego prezydenta miały dla państwa ukraińskiego znaczenie krytyczne. Ukraina znajdowała się ówczesnie w swoistej próżni personalno-instytucjonalnej, a decyzje podejmowane przez niepełny skład Rady Najwyższej Ukrainy i p.o. Prezydenta Ukrainy Ołeksandra Truczynowa uznawano, zwłaszcza w Federacji Rosyjskiej, za działania o charakterze pozaprawnym²⁹.

Należy pamiętać, że wybory prezydenckie przeprowadzono na Ukrainie już po aneksji Półwyspu Krymskiego przez Rosję, a także w sytuacji, w której znacząca część Obwodu Ługańskiego i Donieckiego znajdowały się pod kontrolą separatystów. Co więcej, na terenach zajętych przez siły separatystyczne zostały w tym samym okresie przeprowadzone „referenda”, których celem było powołanie do życia tzw. niezależnych republik (Donieckiej i Ługańskiej)³⁰. Ukraina, co oczywiste, nie uznała aneksji Krymu, do maja 2015 roku nie uznawała również separatystycznych republik utworzonych na wschodzie kraju. Z punktu widzenia Kijowa są to „terytoria tymczasowo okupowane”, zaś ich status, osobliwy reżym prawny, formułę działania instytucji i przedsiębiorstw, a także prawa i swobody obywateli na danym obszarze reguluje ustawa z 14 maja 2014 roku³¹.

26 października 2014 roku na Ukrainie odbyły się przedterminowe wybory do Rady Najwyższej, w wyniku których największą liczbę mandatów uzyskały Front Ludowy premiera Arsenija Jaceniuka i prezydencki Blok Petra Poroszenki. Co istotne, większość deputowanych w nowym parlamencie stanowią osoby, które do Rady Najwyższej dostały się po raz pierwszy i niewątpliwie jest to pierwszy w najnowszej historii Ukrainy przypadek tak szerokiej wymiany składu osobowego parlamentu. Warto podkreślić, iż wielu z nowo wybranych deputowanych

²⁸ *Про відновлення дії окремих положень Конституції України*, <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/742-VII> [dostęp: 28.04.2015].

²⁹ *Путін розповів про легітимність Януковича, байдужість до Тимошенко та „своєчасні” дії в Криму*, <http://tsn.ua/svit/putin-rozpoviv-pro-legitimnist-yanukovicha-bayduzhist-do-timoshenko-ta-svoechnasni-diyi-v-krimu-337995.html> [dostęp: 28.04.2015].

³⁰ *Президентських виборів на Донбасі не буде – представник ДНР*, http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2014/05/140510_donbas_referendum_or.shtml [dostęp: 28.04.2015].

³¹ *Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України*, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> [dostęp: 28.04.2015].

wywodzi się bezpośrednio z organizacji pozarządowych, mediów, uczelni ukraińskich, a także batalionów ochotniczych, które skutecznie wsparły obronę Ukrainy w obliczu rosyjskiej agresji. W Radzie Najwyższej Ukrainy 2014 roku zasiadły również osoby związane ze środowiskami oligarchicznymi i część byłych posłów Partii Regionów, skupiona w ugrupowaniu Blok Opozycyjny, niemniej ich liczba jest nieporównywalna ze stanem posiadania z lat 2010–2013³².

Po wyborach parlamentarnych w Radzie Najwyższej Ukrainy powstała sze-roka koalicja popierająca rząd Jaceniuka. W jej skład weszły wszystkie ugrupowania polityczne z wyjątkiem Bloku Opozycyjnego. Nowy rząd, popierany przez prezydenta Poroszenkę, zadeklarował gotowość do wprowadzenia szeregu zasadniczych reform w sferze gospodarczej, administracyjnej, a także w sektorze bezpieczeństwa³³.

Według danych przedstawionych przez ONZ od kwietnia 2014 do kwietnia 2015 roku w konflikcie na Ukrainie śmierć poniosło 6116 osób, natomiast liczbę rannych szacuje się na ponad 15 tys. Szacunki te obejmują jedynie przypadki potwierdzone oficjalnie, dane nie uwzględniają jednak tych, których ciała nie zostały zidentyfikowane, a także znaczącej liczby osób uznawanych za zaginione³⁴. Do kwietnia 2015 roku w związku z działaniami wojennymi i pogarszającą się sytuacją w rejonach kontrolowanych przez separatystów miejsce zamieszkania opuściło ponad 1,2 mln obywateli Ukrainy, w tym ponad 154 tys. dzieci. W skali całego kraju konflikt zbrojny dotknął bezpośrednio w różnej formie ok. 5 mln mieszkańców Ukrainy³⁵. Od początku działań w ramach operacji antyterrorystycznej do 1 kwietnia 2015 roku w Donbasie zginęło ponad 1600 ukraińskich wojskowych, a 6,6 tys. odniosło rany³⁶.

Pierwsze, szacunkowe dane zaprezentowane przez stronę ukraińską wskazują, że Ukraina na skutek aneksji Półwyspu Krymskiego, a także w efekcie walk zbrojnych prowadzonych w Donbasie utraciła około 20% własnego potencjału gospodarczego³⁷. Kwota ta obejmuje również wszelkie potencjalne dochody i wpływy walutowe do budżetu państwowego. W 2014 roku wpływy budżetowe

³² T.A. Olszański, *Mocny głos na rzecz reform: Ukraina po wyborach parlamentarnych*, Analizy OSW, 2014-10-29, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-10-29/mocny-glos-na-rzecz-reform-ukraina-po-wyborach-parlamentarnych> [dostęp: 28.04.2015].

³³ *Програма діяльності Кабінету Міністрів України*, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/26-19> [dostęp: 28.04.2015].

³⁴ *В ООН опасаются дальнейшей эскалации боевых действий на востоке Украины*, <http://www.un.org/russian/news/story.asp?newsID=23553#.VUDmGpNhnAg> [dostęp: 20.04.2015].

³⁵ *Ukraine Humanitarian Situation Report #32*, 17 April 2015, <http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/UNICEF%20Ukraine%20SitRep%2032%2017April2015.pdf> [dostęp: 20.04.2015].

³⁶ *Проїшов рік з моменту початку АТО на Донбасі*, <http://uacrisis.org/ua/ato-in-donbas-one-year-and-counting/> [dostęp: 20.04.2015].

³⁷ *Чорна книга Кремля*, <http://www.kmu.gov.ua/document/247956161/blackbook.pdf> [dostęp: 21.04.2015].

na Ukrainie zmniejszyły się o 23 mld UAH, w tym o 9,8 mld UAH na skutek aneksji Krymu i o 13,2 mld UAH w związku z rozwojem sytuacji w Obwodzie Donieckim i Ługańskim. Znacząco obniżył się również poziom produkcji przemysłowej: o 10,7% w skali rocznej. Spadek ten jest widoczny zwłaszcza w Obwodzie Donieckim – 31,5% i Obwodzie Ługańskim – 42%. Co istotne, w obwodach tych doszło do daleko posuniętej destrukcji tradycyjnych powiązań gospodarczych w ramach regionu (węgiel–koks–metal, węgiel–energia elektryczna)³⁸. Pracę całkowicie wstrzymały bądź mocno ograniczyły największe ukraińskie zakłady metalurgiczne, chemiczne i koksochemiczne, a także wiele przedsiębiorstw budowy maszyn. Władze ukraińskie utraciły również kontrolę nad większością ze 150 kopalni węgla działających w rejonie Donbasu. Dodatkowo, według rządu ukraińskiego majątek ponad 4 tys. firm i przedsiębiorstw ukraińskich przejętych przez Rosję na terytorium anektowanego Krymu można wycenić na 1,12 bln UAH. Z kolei łączna wielkość strat w infrastrukturze Donbasu w ekwiwalencie pieniężnym wynosi ponad 1,25 mld UAH³⁹.

Podsumowanie (próba bilansu)

21 marca 2014 roku podpisana została część polityczna umowy stowarzyszeniowej między Ukrainą a Unią Europejską. Część ekonomiczną strony podpisały w czerwcu 2014 roku. Zgodnie z założeniami kraje członkowskie Unii mają ratyfikować porozumienie do końca 2015 roku. Tym samym doszło do symbolicznego i praktycznego zarazem spełnienia oczekiwań społecznych, które stanowiły podstawę masowych protestów obywatelskich z przełomu 2013 i 2014 roku.

Reasumując, rok po Rewolucji Godności sytuacja wewnętrzna na Ukrainie nie może być uznana za w pełni ustabilizowaną, zwłaszcza w sferze bezpieczeństwa. Do pozytywnych tendencji należy zaliczyć w pierwszej kolejności względnie wysoki poziom konsensusu politycznego pomiędzy kluczowymi ugrupowaniami koalicji rządowej, a także między prezydentem i rządem Ukrainy. System polityczny Ukrainy wciąż pozostaje jednak podatny na wpływy środowisk oligarchicznych, które starają się utrzymać dotychczasowe gospodarze status quo⁴⁰. Władzom ukraińskim udało się również dokonać pierwszych zmian o charakterze deregulacyjnym, powołano do życia Państwowe Biuro Antykorupcyjne, rozpoczęto proces odbudowy ukraińskich Sił Zbrojnych, a także zainicjowano procesy lustracyjne i dekomunizacyjne⁴¹.

³⁸ *Ibidem*, s. 10.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ W. Konończuk, *Oligarchowie po Majdanie: stary system na „nowej” Ukrainie*, Komentarze OSW, 2015.02.16, http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_162.pdf [dostęp: 01.05.2015].

⁴¹ *100 dнів діяльності Уряду: шлях до стабілізації*, <http://www.kmu.gov.ua/document/248001658/100days.pdf> [dostęp: 01.05.2015].

Mimo bardzo złej sytuacji gospodarczej (spadek PKB, spadek poziomu produkcji przemysłowej, załamanie handlu zagranicznego) rządowi ukraińskiemu udało się utrzymać w perspektywie krótkoterminowej stabilność finansową kraju, choć zbilansowanie budżetu państwa było możliwe głównie dzięki wsparciu ze strony MFW⁴². Od początku 2014 roku kurs hrywny do dolara obniżył się o ponad 75%, co doprowadziło do znaczącego spadku siły nabywczej ukraińskiego społeczeństwa i jego zubożenia. Co gorsza, deprecjacja hrywny zbiegła się w czasie z wprowadzeniem na Ukrainie podwyżek cen gazu i innych mediów dla odbiorców indywidualnych. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że mimo całkowitego załamania relacji dwustronnych z głównym dostawcą gazu ziemnego – Federacją Rosyjską – Ukraina zdołała utrzymać bilans energetyczny, między innymi poprzez zwiększenie własnego wydobycia oraz dostawy gazu z kierunku zachodniego.

Zauważalne rozczarowanie społeczeństwa ukraińskiego sytuacją w kraju na przełomie 2014 i 2015 roku pogłębiają nie tylko problemy natury socjalnej, ale również narastające przekonanie o celowym ograniczaniu zakresu zmian o charakterze personalno-instytucjonalnym w państwie, zwłaszcza w strukturach siłowych. W ciągu roku od wydarzeń na Majdanie nie udało się również władzom ukraińskim osądzić i skazać większości osób odpowiedzialnych bezpośrednio za przestępstwa przeciwko zdrowiu i życiu obywateli Ukrainy, którzy brali udział w protestach. W tym przypadku nawet raporty zewnętrzne, przygotowywane przez agendy pozaeuropejskie, wskazują na daleko idącą niekonsekwencję w działaniach ukraińskiej prokuratury i służb porządkowych⁴³.

Social and political factors of crisis and transformation in Ukraine at the turn of the 2013 and 2014

In this article the author characterizes the socio-political conditions of the crisis in Ukraine at the turn of 2013 and 2014. The text characterized the evolution of the political system of Ukraine in the years 2010–2013, as well as the role of Ukrainian society in the process of political change in the country. The author also presents an assessment of post-revolutionary situation in Ukraine in the political, social and economic spheres.

Key words: Ukraine, revolution, crisis, political system, society

⁴² O. Мойсеєнко, М. Ормоцадзе, *Чи зможуть гроші МВФ „запустити” українську економіку*, <http://forbes.ua/ua/nation/1390317-chi-zmozhut-groshi-mvf-zapustiti-ukrayinsku-ekonomiku> [dostęp: 01.05.2015].

⁴³ *Звіт Міжнародної дорадчої групи про проведення нагляду за розслідуванням подій на Майдані*, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802f038c> [dostęp: 01.05.2015].